

Asya Studies

Academic Social Studies / Akademik Sosyal Arařtırmalar
Year: 5 - Number: 18 p. 359-372, Winter 2021

Covid-19 Pandemisinde Kadınlarda Kayıt Dışı İstihdam Durumu* Informal Employment Status in Women in Covid-19 Pandemic

DOI: <https://doi.org/10.31455/asya.944398>

Araştırma Makalesi /
Research Article

Makale Geliř Tarihi /
Article Arrival Date
28.05.2021

Makale Kabul Tarihi /
Article Accepted Date
18.12.2021

Makale Yayın Tarihi /
Article Publication Date
31.12.2021

Asya Studies

Miraç Yalçın
Yüksek Lisans Öğrencisi / Düzce
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Sigortacılık ve Sosyal
Güvenlik Anabilim Dalı,
miraayn@gmail.com

ORCID ID

<https://orcid.org/0000-0001-9998-1571>

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

Öz

Gayri resmi ekonomi, informel ekonomi ve aynı anlama gelen kayıt dışı ekonomi kavramı, gerçekte bir ekonomik faaliyet var olsa da, bu faaliyet ile ilgili resmi olarak herhangi bir kaydın olmaması durumu anlamına gelmektedir. Resmi düzenlenmelere uyulmaksızın çalışma hayatında var olmak olarak açıklanabilen kayıt dışı istihdam kavramı ise kayıt dışı ekonominin iş hayatında karşılığıdır. Çalışmanın amacı 2014-2020 yılları arasında kadın kayıt dışı çalışma oranlarını incelemek ve COVID-19 pandemisinde kadınlarda kayıt dışı istihdam durumunun ne halde olduğunu tespit etmektir. Çalışmada kayıt dışı istihdam kavramı ele alınmış, nedenleri, çeşitleri hakkında bilgiler verilmiştir. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), "Esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu" verisi kullanılarak 2014 ila 2020 yılları arasını kapsayan tablolar oluşturulmuştur. Analiz edilen veriler, tarım ve tarım dışı sektörlerde kadınların kayıt dışı istihdam sayılarından oluşmaktadır. Ayrıca kadınların kayıt dışı istihdamda bulunma şekillerine de yer verilmiştir. Türkiye'de 2019 yılında kadınlarda kayıt dışılık oranı %42,2 iken 2020 yılında %37,1'e düşmüştür. Tarım sektöründe bu oran 2019 yılında %95,7 iken 2020 yılında %94,3'e düşmüş, tarım dışı sektörde ise %24,2'den %20,3'e düştüğü görülmüştür. COVID-19 pandemisini kapsayan 2020 yılı Mart ayından son verinin ulaşılabildiği 2020 Kasım ayına kadar ki süreçte kadınlarda kayıt dışı istihdam durumunda azalma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu azalmanın nedeni ise pandemi kapsamında devletçe yapılan yardımlardan yasal hakkı var olmayan kayıt dışı istihdam çalışanlarının yararlanamaması olarak görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kayıt Dışı İstihdam, Kayıt Dışı İstihdam Şekilleri, Kadın, Kadınlarda Kayıt Dışılık, COVID-19 Pandemisi

Abstract

The concept of unofficial economy, informal economy and the same meaning subterranean economy means that there is no official record of an economic activity even if there is actually an economic activity. The concept of informal employment, which can be explained as being in working life without complying with official regulations, is the equivalent of informal economy in business life. The aim of the study is to examine the rates of informal employment between 2014 and 2020 and to determine the state of informal employment among women in the COVID-19 pandemic. In the study, the concept of informal employment has been discussed, and information is given about its reasons and types. In addition, tables covering the years between 2014 and 2020 were created using the data of the Turkish Statistical Institute (TUIK), "Labor force status of those who are not registered with any social security institution due to their main job, by years and gender". The analyzed data consists of the number of unregistered employment of women in the agricultural and non-agricultural sectors. While the rate of informality among women was 42.2% in 2019 in Turkey, it decreased to 37.1% in 2020. While this rate was 95.7% in 2019 in the agricultural sector, it decreased to 94.3% in 2020, and it was observed that it decreased from 24.2% to 20.3% in the non-agricultural sector. In the period from March 2020 covering the COVID-19 pandemic to November 2020, when the latest data are available, it was concluded that there was a decrease in the rate of informal employment in women. The reason for this decrease was seen as the inability of unregistered employment workers who do not have the legal right to benefit from the aid provided by the state within the scope of the pandemic.

Keywords: Informal Employment, Informal Forms of Employment, Women, Informality in Women, COVID-19 Pandemic

Citation Information/Kaynakça Bilgisi

Yalçın, M. (2021). Covid-19 Pandemisinde Kadınlarda Kayıt Dışı İstihdam Durumu. *Asya Studies-Academic Social Studies / Akademik Sosyal Araştırmalar*, 5(18), 359-372.

GİRİŞ

Türkiye’de 1950 yılı sonrasında yaşanan kırsaldan kente göçler, kentsel nüfus sayısında niteliksiz, eğitim seviyesinin düşük kişilerin artmış olması, sosyal güvenlik bilincinin oturmamış olması gibi nedenlerle kayıt dışı istihdam yaygınlaşarak meşru karşılanmaya başlamıştır (İzci, 2014: 2). Kayıt dışı istihdam, kayıt dışı ekonominin çalışma hayatına yansımaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Kayıt dışı istihdam ilk olarak 1970 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)’nun düzenlediği “Dünya istihdam Programı Kenya Raporu” içeriğinde ilk kez kayıt dışı istihdamdan enformel sektör adıyla bahsedilmiştir (Dülger, 2019: 53). 1980’lerden sonra Dünya’da fordizm üretim tarzından postfordist üretim tarzına geçilmesiyle birlikte yaşanan değişiklikler sonucunda kayıt dışılık artmış bulunmaktadır (Fidan ve Genç, 2013: 138).

1980’lerden itibaren dünyada önemli sorunlardan biri kayıt dışı ekonomi ve onun çalışma hayatına yansımaları olarak ortaya çıkan kayıt dışı istihdam, kesin tanımlara kavuşturulmuş değildir. Kayıt dışı ekonomi kavramı gerçekte bir ekonomik faaliyet var olsa d bu faaliyet resmi olarak herhangi bir kayıt yoktur anlamına gelmektedir. Kayıt dışı istihdam kavramı ise resmîyete uyulmaksızın çalışma hayatında var olmak şeklinde anlatılabilmektedir.

COVID-19 hastalığının pandemiyi getirmesiyle birlikte sosyal, ekonomik hayatın yavaşlaması söz konusu olmuştur. Pandemi döneminde yaşanan iktisadi sorunlar büyük oranda çalışma yaşamını etkilemiştir (Akyıldız, 2020: 10). Çalışma yaşamında cinsiyet bazlı bir eşitlik bulunmamaktadır. Türkiye’de kadın istihdamı erkeklere nazaran daha azdır. Bu durumun sebeplerine bakıldığında ise ataerkil zihniyet, cinsiyetçi roller olduğu görülmektedir (Kavas ve Develi, 2020:84). Pandemi ile birlikte kadın istihdamı daha da etkilenmiştir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından sorun teşkil eden kayıt dışı istihdam, 2020 yılında da Türkiye İstatistik Kurumunun verileri incelendiğinde halen yüksek oranlara sahiptir.

Çalışmanın amacı, Türkiye genelinde 2014-2020 yıllarını kapsayan süreçte kadınların kayıt dışı istihdamda çalışma oranlarını incelemek ile birlikte COVID-19 pandemisinin bu oranlar üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını tespit etmektir. Çalışma 2020 yılının oranlarını içermesi bakımından önem arz etmekte ve literatüre güncel bilgi açısından katkı sağlamaktadır.

Çalışmanın kayıt dışı istihdamda çalışan kadınlarla ilgili olmasının nedeni, cinsiyetçi yaklaşımlardan dolayı kadının ev ve çocuk bakımıyla ilgilenmesi gerektiğinin düşünülmesi, medeni durumu, sahip olduğu çocuk sayısı, yaşı, eğitim seviyesi ve iş tecrübesinin olup olmaması gibi faktörlerden dolayı iş bulamama veyahut iş bırakılması kaygılarıyla düşük ücret ve sigortasız çalışmaya mecbur kalması ya da mecbur bırakılmasıdır. Ayrıca COVID-19 pandemisi döneminin incelenmesinin nedeni ise söz konusu bu zorlu dönemde toplumsal cinsiyet rolleri, medeni durum veya sahip olunan çocuk sayısı farketmeksizin kadınlara daha fazla sorumluluk yüklemiş olduğundan dolayı bu durumun kadınların kayıt dışı istihdamdaki durumunu anlayabilmektir.

Bu çalışmanın ilk olarak kayıt dışı istihdam kavramı ele alınmıştır. İkinci olarak kayıt dışı istihdam çeşitleri anlatılmış, üçüncü olarak ise kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran nedenlere değinilmiştir. Son olarak ise COVID-19 pandemisinde kadınlarda kayıt dışı istihdam durumu ile ilgili literatür taraması yapılmış, sonrasında sayısal veriler ele alınarak pandemi döneminde kadınların kayıt dışı istihdam oranları açıklanmıştır.

1. KAYIT DIŞI İSTİHDAM TANIMI VE KAPSAMI

Kayıt dışı istihdam ile ilgili ilk olarak şu bilinmelidir. Kayıt dışı istihdam, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkardığı önemli bir sorundur (Yıldırım, 2019: 19). Kayıt dışı ekonomi ise devlet otoritelerinin bilgisi ve gözetimi dışındaki tüm ekonomik işlemlerdir (Yıldırım, 2019: 3). 1970 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü (UÇÖ)’nun düzenlediği “Dünya istihdam Programı Kenya Raporu” içeriğinde ilk kez kayıt dışı istihdamdan enformel sektör adıyla bahsedilmiştir (Dülger, 2019: 53). Bahsi geçen raporda resmi olmayan sektör; “*devamlılık unsuru taşımadan bir kişinin veya birkaç kişinin oluşturdukları, başlıca hedefleri kişilere istihdam ve gelir sağlamak olan, mal ve hizmet üretiminde bulunan, örgütsel kimliği gelişmemiş küçük ölçekli birimler*” şeklinde ifade edilmiştir (TOBB, 1994: 126).

Bu istihdam biçimi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin temel sorunlarından biridir. Bu durumun yanı sıra işsizliği azaltarak belirli bir süre gelir kazanımına destek olurken kamu geliri ve rekabet gibi ülkenin sosyo ekonomik istikrarı için tehdit teşkil etmektedir (Yıldırım, 2019: 19). Kayıtlı olmadan istihdam da olmak resmi ve gayri resmi sektörlerde, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerde kendine

veya ücretli olarak çalışan, bulunduğu faaliyetleri kamu kayıtlarında gözükmeyen ve istatistiksel olarak ölçülemeyen istihdam şekillerinin tümüdür (Karaarslan, 2010: 13).

Diğer bir tanıma bakıldığında “Kayıt dışı istihdam çalışanların gerekli çalışma standartlarının var olmadığı, yaş, ücret, fazla mesai ücreti ve işyeri çalışma standartlarına benzer konularda yasal gerekliliklere uyulmadan, sosyal güvenlik, vergi ve diğer tüm yükümlülüklerin eksik ödendiği veya hiç ödenmediği” istihdam türüdür (İlgin, 1999: 39). Kayıt dışı istihdam Sosyal Güvenlik Hukuku kapsamında ele alındığında 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu ile 4857 sayılı İş Kanunu ve 2821 sayılı Sendikalar Kanunu’na kamu otoritesi tarafından belirlenen bildirimleri yerine getirmeyerek işçiyi sigorta yapmadan çalıştırmak, kanunda belirtilen legal süre geçtikten sonra bildirimini yaparak işçiyi kısmen sigortasız çalıştırmak yahut süre içinde bildirim yapmakla birlikte, çalışma gün sayısı ve prime esas kazanımları eksik beyanda bulunarak daha az prim ödemek şeklinde gerçekleştirilmektedir (Oktar, 2004: 266).

2. KAYIT DIŞI İSTİHDAM ÇEŞİTLERİ

Kayıt dışı istihdam çeşitleri genel olarak üç biçimde ortaya çıkmaktadır. İlki çalışanların sosyal güvenlik sistemine hiç bildirilmemesi, ikincisi çalışanın hizmet süresinin eksik bildirilmesi ve son olarak sigorta primine esas kazancın eksik bildirilmesidir (Dülger, 2019: 67).

2.1. Çalışanların Sosyal Güvenlik Sistemine Bildiriminin Hiç Yapılmaması

En yaygın türüdür. Söz konusu bu durumda çalışana dair hiçbir resmi kayıt yoktur. Bu durum iki şekilde ortaya çıkabilmektedir. İlk olarak işveren bildirim yapmak istemiş olsa bile belirli sebeplerden ötürü çalışanlar kendileri kaydolmak istememiş olabilmekle birlikte ikinci seçenek ise işveren maliyet hesabında düşüş yaşanması amacıyla çalışanı bildirmemiştir (Yıldırım, 2019: 21). Yabancı kaçak işçiler, çocuk işçiler, Sosyal Güvenlik Kurumundan (SGK) aylık alanlar, dul yetim ve maluller ve son olarak yeşil kart sahibi olanlar hiç bildirim yapılmayanların başında gelmektedir.

2.2. Çalışanların Hizmet Sürelerinin Eksik Bildirilmesi

İşveren SGK’ya çalışan ile ilgili her ne kadar bildirim yapmış olsa da ödediği primi prim gün sayısından daha az yani eksik göstermektedir. Bu duruma örnek olarak işçinin 25 gün çalışmış olmasına rağmen 10 gün çalışmış gibi veyahut 30 günlük çalışmasını 15 gün olarak göstererek bildirim yapmasıdır. İşveren bu şekilde davranarak daha az sigorta primi ödemiş olmakla işçilik maliyetini düşürmektedir (Dülger, 2019: 68). Bu tarz kayıt dışı istihdam türüne genel olarak devamlılığı olmayan inşaat, tarım, temizlik sektörlerinde karşılaşılmaktadır. Bu duruma ek olarak ilk işinde resmi olarak kayıtlı olan kişilerin ikinci işlerinde kayıt dışı çalışmalarıdır (Yıldırım, 2019: 23).

2.3. Çalışanların Sigorta Primine Esas Kazançlarının Eksik Bildirilmesi

Kayıt dışı istihdamın bu çeşidinde işveren çalışanlara ödediği gerçek ücreti gizleyerek eksik bildirim yapmaktadır. Bu durum işverenin nezdinde bir kazanç olsa da çalışanın veyahut hak sahiplerinin daha az emekli aylığı, tazminat yahut işsizlik ödeneği bağlanmasına sebep olmaktadır (Kalaycı ve Kalan, 2017: 17).

3. KAYIT DIŞI İSTİHDAMIN ORTAYA ÇIKMA NEDENLERİ

Kayıt dışı istihdamın ortaya çıkmasına neden olan tek bir faktör değil birçok faktör olmakla beraber, kayıt dışı istihdamı ortaya çıkarmakta nispeten daha fazla etkili olana bakıldığında ekonomik nedenler önde gelmektedir. Prim ve vergi oranlarının yüksek olması, işsizlik, yoksulluk gibi faktörler kişileri ekonomik yönden sarstığından ötürü kayıt dışı istihdama yönelmektedir. Bunun yanı sıra yetersiz denetim, toplumdaki eğitim seviyesinin düşük olması, ülkenin işletme portföyünün büyük çoğunluğunun küçük ve orta ölçekli işletmelerden oluşması, sürekli olarak af yasalarının çıkarılması gibi nedenler de sayılabilmektedir (Kalaycı ve Kalan, 2017: 19).

3.1. Ekonomik Nedenler

Esas itibarıyla kişileri kayıt dışı çalışmaya iten ana neden gelir seviyelerini artırma isteğidir. Bu nedenler şu şekilde sıralanabilir.

3.1.1. Prim ve Vergi Oranlarının Yüksekliği

Kayıtsız çalışmaya sebep olan en büyük etken kayıtlı olarak çalışanlar üzerindeki vergi gibi mali yükümlülüklerin aşkın olmasından kaynaklı olduğu görülmektedir (Özsoylu, 1994: 15).

3.1.2. Küçük İşletmelerin Rekabet Gücünün Olmaması

Türkiye’de işverenin kayıtlı istihdamda işçi çalıştırması karşılığında ödediği miktar, işçinin iş karşılığında aldığı net ücret miktarın neredeyse iki katıdır (Algan, 2004: 12). İşletmeler ağır mali

yüklerden kaynaklı olarak rekabet gücünü kaybetmeye meyillidir. Rekabet gücünün kıt olması mali olarak bu işletmeleri zorlamakta ve nitekim ayakta kalmak amacıyla kayıt dışı işçi çalıştırmaya itmektedir. Türkiye ekonomisinin %99'u orta ve küçük ölçekli işletmelerin var olması, denetim yapmanın maliyetinin yüksek olmasından kaynaklı işletmeler kayıt dışı istihdamın büyümesine neden olmaktadır (Dülger, 2019: 57).

3.1.3. Kıdem Tazminatı Uygulaması

Türkiye'de 1 yıla 1 aylık tazminat ödemesi yapılmaktadır. Uygulamada bu durum işverenlere gereğinden fazla külfet oluşturuyor gibi görüldüğünden kıdem tazminatı ödemesi yapmamak için kayıt dışı işçi çalıştırma veya çalıştırdıkları işçileri de kıdem tazminatına hak kazanamayacak veya daha az hak edecek biçimde işten çıkarıp yeniden işe başlatma gibi metotlara yönelmektedirler (Dülger, 2019: 60).

3.1.4. İşsizlik

Ekonomik hayatta süreç olarak dalgalanmalar ve kriz zamanları yaşanmakta bu bağlamda da işsizlik oranları yükselmektedir. İşi olmayan kişiler işsizlik sigortasından yararlanamadıkları veya bu uygulamanın mevcut olmadığı vaziyetlerde hayatlarını devam ettirebilmek gayesi ile düşük ücretlerde ve sosyal güvencesiz işlerde çalışabilmektedirler (Özcan, 2011: 21).

3.2. Sosyal Nedenler

Kayıtlı olmadan çalışmaya neden olan etkenler ülkenin sosyal yapısının özelliklerine göre çeşitlilik barındırmaktadır (Azaklı, 2009: 31). Sosyal ve kültürel kapsamda ki etkenlerin başında ülke de var olan eğitim ve sağlık sistemi, nüfus bilimsel yapı, köyden kente taşınmalarda ki artış ve bunun neticesinde gecekondulaşma, nüfus artış hızının sebep olduğu işsizlik, kayıt dışı istihdamı önemli ölçüde artıran nedenlerdendir (Dülger, 2019: 61).

3.2.1. Nüfus Artışı, Dengesiz Kentleşme ve Göç

Nüfus artış hızı ülkenin büyüme hızının üzerinde çıkması neticesinde işsizlik, kırsaldaki olumsuzluklar, kişileri göçe zorlamaktadır. Yeterli altyapıya sahip olmayan bölgelere yapılan göçler gecekondulaşmaya bununla birlikte de vasıfsızlaşmaya neden olmaktadır. Kişilerin göçler sonrasında yeni istihdam olanaklarını bulamama problemi ekonomilerde işsizlik problemleri doğurmaktadır (Dülger, 2019: 61). Nüfus artış hızıyla istihdamın bağlantı kuramaması sonucunda da nüfus artışı kayıt dışı istihdamın artmasına olanak sağlamıştır (Azaklı, 2009: 31).

3.2.2. Eğitim Durumu ve Sosyal Güvenlik Bilincinin Olmaması

Eğitim düzeyinin düşük olması sebebiyle çalışanların sosyal güvenlik hakları üzerinde ve sosyal güvencesi olmadan çalışma durumunda kaybedecekleri hakları ile alakalı yeterli bilgi ve tecrübeye sahip olamaması mevcut durumu kabul etmesine yol açmaktadır (Kamalıoğlu Çoruhlu, 2014: 38). Bu bağlamda eğitim düzeyi düşük kayıt dışı çalışan kişiler hak arama yolları konusunda bilgi eksikliğine sahip olduğundan yaşadıkları bu durumu nereye şikayet edeceklerini bilemediklerinden haklarını da doğru düzgün savunamamaktadır (Dülger, 2019: 63).

3.3. Kamu Hukukundan ve İdareden Kaynaklanan Nedenler

Bürokrasinin yoğun bir şekilde işlenmesi, düzenli olarak af yasalarının çıkarılması gibi nedenler *kişilerin kamuya ve idare olan güvensizlikleri artırarak kayıt dışı çalışmaya itmektedir* (Azaklı, 2009: 36).

3.3.1. Bürokrasinin Fazlalığı

Kayıtlı işgücü pazarında sert yasal organizasyonlar ve bürokratik işlemlerin yoğunluğu maliyetleri artırmakta ve kayıt dışı istihdama sebep olmaktadır (Dülger, 2019: 64). İşletmeyi oluşturma maliyetlerinin çok fazla olmasından kaynaklı durumlarda özellikle yeni faaliyete başlayacak işletmeler açısından, kayıt dışı işçi çalıştırmak kayıtlı işçi çalıştırdığında sorumlu oldukları maliyetlerden muaf olmak anlamına gelmektedir (Ülgen ve Öztürk, 2007: 4). Bu bağlamda da işverenler kişileri kayıt dışı çalıştırarak işletmenin yatırım maliyetlerine kaynak aktarmaktadır.

3.3.2. Af Yasaları

Sıkça yürürlüğe konulan prim, vergi ve idari para cezaları ile ilgili aflar vergi adaletini zedelemekte, vergi kaçırma itina ettirmektedir (Kalaycı ve Kalan, 2017: 29). Ülkemizde sürekli olarak af beklentisine yol açarak kişileri ödevlerini yerine getirmemeye, kanuni müeyyidelerin kişilerce önemsenmemesi, kayıt dışılığı özendirilmesine, vergi ve primlerini düzenli bir şekilde ödeyen kişilerin bir nevi cezalandırıldığını düşünerek bu kişilerin sayısının azalmasına neden olmuştur (Yaraşır, 2013: 176). Sonuç olarak sıkça çıkarılan aflar, kayıt dışılıkla mücadeleye mani olmakla birlikte işgücünü kayıt dışı olarak çalışmaya teşvik etmektedir.

3.3.3. Denetim ve Ceza Sisteminden Kaynaklanan Sorunlar

Türkiye’de kayıt dışı istihdam mücadelesi kapsamında "iş müfettişleri", "SGK müfettişleri", SGK bünyesindeki "Sosyal Güvenlik Denetmenleri" olmak üzere üç grup görev yapmaktadır. Bu üç grup arasında iş birliği ve koordinasyon içerisinde olmaksızın biri diğerinden habersiz olarak aynı işyerini kısa aralıklarla birçok kez ziyaret etmeleri, aynı işyeri ve çoğu zaman aynı konuyla ilgili bu üç denetim biriminin işlem yapması, farklı denetim sonuçlarına yol açmaları yahut yapılan işler ile alakalı birbirlerini etkisiz hale getirdikleri, uygulamaların sonucunda görülmektedir (Mahiroğulları, 2017: 561). Denetim faaliyetlerinden olumlu netice alınabilmesi için denetimi yapan kamu görevlilerinin kayıt dışı istihdam konusunda uzmanlaşmış olması, durumlara nesnel, yansız ve adil yaklaşabilecek kişilerden meydana gelmesi, denetimlerin yoğun aralıklarla yapılması ve uygulama da olan cezai yaptırımlarının etkili ve caydırıcı olması gerekmektedir (Dülger, 2019: 66). Aksi halde yapılan denetimlerin işlevi kalmamakta, kayıt dışı ile mücadelede etkili olamamakta ve devam eden yıllarda kayıt dışılığın büyüklüğünü artıracı etkide olacaktır (Aydemir, 1994: 43).

3.3.4. Sosyal Güvenlik Hukukundan Kaynaklanan Sorunlar

Türkiye’de başlangıçtan itibaren kapsamlı ve etkin bir sosyal güvenlik politikasının var olmaması, sosyal güvenlik kanunlarının açık ve anlaşılabilir olmaması, işçi ve işverenin haklarını anlamada ve bu haklarını kullanma bakımında isteksizlik oluşturmaktadır (Dülger, 2019: 66). Bilinç seviyesinin düşük oluşu, yasal sorumlulukları, hak ve ödevleri konusunda malumat eksikliğine sebep olacak ve kayıt dışılığı arttıracaktır. Sorunlardan birine örnek verilecek olursa; isteğe bağlı sigortalılıkta daha esnek bir yürütümle kapsamının genişletilmiş olmasının inşaat sektörü işgücünün, ev hizmetleri çalışanlarının ve gündelikçi işgücünün kayıt dışı çalışmasında yaygınlaştırıcı etkiye sahip olmuştur (Alper, 2009: 24). Kayıt dışı istihdam karşısında sosyal güvenlik sistemlerinin yararlı olmasına ve cezai müeyyidelerin yüksek olmasına karşın toplumda sosyal güvenlik kanunlarının anlaşılabilirliği artmadıkça ve kişiler kayıplarını hakkında bilgi sahibi olmadıkça kayıt dışı istihdam düşmeyecektir.

4. COVID-19 PANDEMİSİNDE KADINLARDA KAYIT DIŞI İSTİHDAM

2019 yılının son ayında Çin’in Wuhan kentinde günyüzüne çıkan ve Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 11 Mart 2020 tarihinde pandemi ilan edilmesi ile akıllara kazınan COVID-19 hastalığı sadece Türkiye’nin değil tüm ülkelerin ekonomik, siyasi ve sosyal önceliklerinde değişiklik yaşatmıştır (Kavas ve Develi, 2020: 86). Salgının en fazla etkiye maruz bıraktığı alanlardan birisi ise çalışma yaşamıdır. Çalışma yaşamı insan hayatının önemli bir kısmını kapsamakla birlikte kadın erkek ayrımı gözetmeden gelir elde etmek için oldukça önemlidir. Her ne kadar kadın erkek ayrımı gözetmeden önemli olsa da cinsiyet bağlamında iş yaşamına ilişkin eşitlik bulunmamaktadır. Türkiye’de kadın istihdam oranı erkek istihdam oranından daha düşüktür. COVID-19 pandemisi de bu oranı daha da etkilemiştir (Beken, 2020: 47).

Kayıt dışı istihdam ve kadınlarda kayıt dışı istihdam ile ilgili literatür taraması aşağıda belirtilmiştir.

Fidan ve Genç (2013) kayıt dışı istihdamı etkileyen mikro faktörlerinin analiz edildiği çalışmaya göre; kadınların erkeklere oranla kayıt dışı çalışma riski 1,8 kat daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eğitim seviyesi lise düzeyinde olan kadınların lise altı düzeyde eğitimi olan erkeklere oranla yaklaşık 2 kat daha az kayıt dışı çalıştığı sonucuna ulaşılmıştır. Fakülte ya da yüksekokul mezuniyeti olan kadınların lise altı eğitim seviyesindeki erkeklere oranla kayıt dışı çalışma oranı yaklaşık 3,67 kat daha az olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Erikli (2018) 2005 yılında kadın kayıt dışı istihdam oranı %64,96 oranı 2015 yılında %46,05’tir. Kadınların %43,5’inin kayıt dışı çalıştığı ortaya çıkmıştır. İşgücü bakımından analizde kadınların yoğun olarak ücretsiz aile işçisi ve kendi hesabına çalışan grubunda olduğu görülmüştür. Ayrıca 2016 yılında işgücü katılım oranına bakıldığında kadınlar %32,7’dir. Bu oran OECD ülkeleri içinde Türkiye’nin en düşük performansı olanlar arasına sokmaktadır. Kayıt dışı çalışanların tamamını yoksul saymak doğru olmasa da çoğunluk sosyo-ekonomik açıdan alt düzeyde olduğu görülmektedir. Kadınların sosyal koruma kapsamında mahrum kaldıkları ve çalışan yoksulluk durumuna düşüldüğü savunulmaktadır. Sonuç olarak refah harcamaları ile kayıt dışı çalışma anlamlı bir ilişkiye sahip olmakla birlikte yoksulluk ne kadar azalırca kayıt dışı istihdam da aynı oranda küçüleceği tespitine varılmıştır.

Öztürk ve Başar (2018) çalışmasında, eğitim düzeyinin artması sonucunda kadınlar sigortalı olarak çalışmayı hiçbir işte çalışmamaya ve hiçbir işte çalışmamayı sigortasız çalışmaya tercih etmektedir sonucuna varmıştır. Hane geçiminden sorumlu olan kişi kadın olduğunda, sigortasız çalışmak yerine sigortalı çalışmayı veya hiç çalışmamayı istediği görülmüştür. Tek yetişkinli aileler yerine çocuksuz, çekirdek aile tipinde yaşam süren kadınların sigortalı çalışmayı tercih etme olasılığının arttığı görülmüştür. Tek yetişkinli aile biçimi ile kıyaslandığında çekirdek aile tipinde yaşayan kadınların sigortalı işte çalışma olasılıklarının daha düşük olduğunu sonucuna ulaşılmıştır. Sektörlerin karşılaştırmasına bakıldığında kayıt dışı çalışma oranının en düşük

olduğu sektörün inşaat sektörü olduğu görülmüştür. Bu sektörden sonra ise finans ve hizmet sektörlerin geldiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Şenel ve Kumaş (2019) TÜİK 2017 HİAMVS aracılığıyla Denizli Kale ilçesinde 21 esnafın bireysel özellikleri, işletme şartları ve kayıt dışı çalışma arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Sonucunda anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Kadınların erkeklerden daha fazla kayıt dışı çalıştığı görülmüştür.

Akyıldız (2020) TEPAV Değerlendirme Notunda işgücü piyasasının yer alan çalışanların COVID-19 kaynaklı pandemiden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktır. Çalışmaya göre COVID-19 en çok kadın çalışanları etkilemiştir. Araştırma kapsamında yapılan ankette kadınların temsil edilme oranı yüzde 6'dır. İş yapma düzeninde herhangi bir değişiklik olmayan kadınların oranı Türk vatandaşları için ise yüzde 38,2'dir. Pandemi sebebiyle; kadınlar erkeklerle göre ekonomik olarak daha kırılgan hale gelmiştir. Kadınların %46'sının geçim kaynaklarını belirsiz bir süreliğine kaybettiği anlaşılmaktadır.

Başol ve Yalçın (2020) İstanbul ilinde kayıt dışı istihdamı etkileyen sosyo-demografik özelliklerini görmek amacıyla TR10 İstanbul bölgesi, 15-64 yaş arası ve özel sektörde aktif çalışanlar içinden 13930 çalışan üzerinde iki model tahmin ederek araştırma yapılmıştır. İlk model sonuçlarına göre kadın, genç, eğitim seviyesi düşük, boşanmış, dul ve evlilerin, küçük işletmelerde kayıt dışı çalışma olasılıkları yüksek çıkmıştır. İkinci model de ise çalışma şekli dahil edildiği için cinsiyet anlamsız hale gelerek kayıt dışı çalışmaya etki etmediği görülmüştür.

Daştan ve Mola (2020) Türkiye 26 düzey 2 bölgesi bilgileri ile TÜİK 2015 hanehalkı işgücü verilerini kullanarak kayıt dışı istihdama sebep olan mikro faktörlerin bölgelerarası farklılık tespiti yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda hem demografik hem de bölgelerarası özelliklerde farklılık olduğu görülmüştür.

Demirtaş ve Erol, (2020) Aydın ilinde 270 çalışan ile yapılan araştırmada katılımcıların %43,3'ü (117 kişi) kadındır. Cinsiyete göre kayıt dışı çalışma durumunun karşılaştırılması sonucunda kadınların %36'sının kayıt dışı çalıştığı, %81'i ise kayıt dışı olarak çalışmadığı görülmüştür. Araştırma sonucunda kayıt dışı istihdamda kadınların oranının erkeklerden yaklaşık olarak iki kat fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Evid-Sen, (2020) İstanbul'da ikamet eden 30 kadın ev işçisi ile görüşülerek oluşturulmuş olan raporda kayıt dışı çalışmaları nedeniyle sağlık hakkına erişimde güvence sahibi olmadıklarından kaynaklı sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Covid-19 pandemisi öncesine oranla katılımcıların tamamının şu an çalışmadıkları, işsiz kaldığı görülmüştür. Katılımcılardan bazıları SGK kapsamında çalışmadığından ötürü temel destek kredisinden faydalanamadıklarını belirtmiş, sigortasız çalışmanın verdiği zararların Covid-19 pandemisinde daha da arttığını söylemişlerdir.

Kara (2020) çalışmasında Türkiye'de kayıt dışı çalışanları betimsel istatistiklerle incelenmektedir. Türkiye'de hastalık kapma riskinin çok olduğu meslekler içinde, kayıt dışı istihdam oranının en yüksek olduğu meslek grubu %73.9 ile kişisel bakım hizmetleri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kişisel bakım sektöründe çalışanların %88'inin ise kadınlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Pandemi sebebiyle sanat, eğlence, spor gibi sektörlerde her yüz kişiden 43'ü kayıt dışı olarak çalışmakla birlikte her 100 kadından 50'si de kayıt dışı çalışmaktadır sonucuna ulaşılmıştır.

Uçar vd. (2020) Kırkayak Kültür'ün sorumluluğunda hazırlanan raporda kayıt dışı istihdamda yer alan Suriyeli göçmen kadınların salgın döneminde yaşadığı sorunlar ve gelecek hakkındaki görüşleri ele alınmıştır. Özellikle tarımsal üretim, parça işleri, tekstil sektörü gibi alanlarda eklenerek bu kadınların emekleri görünmez kılınmıştır. Pandemi öncesinde düşük vasıflı pozisyonlarda %91,6 oranında kayıt dışı çalışma söz konusu iken pandemi ile birlikte %80'den fazlası işini kaybetmiş ya da çalışamaz hale gelmişlerdir. İşlerini kaybetmeyenlerin ise gelirlerinde büyük düşüşlerin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışma Genel Müdürlüğü e-Bülteni, (2021) ILO 2020 Aralık ayında Covid-19 pandemisinin Türkiye'de istihdama etkisini araştırmıştır. E-bültende yazan sonuçlara göre salgına bağlı olarak kadınlar en çok etkilenen kesimdir. İstihdam kayıplarıyla karşılaşan kadınların %43,6'sının kayıt dışı olarak istihdamda yer almaya devam ettiği belirtilmiştir.

Çelik, Keskin ve Keskin (2021) Türkiye 2004-2020 çeyreklik verilerine ARDL sınır testi modelini uygulayarak, Türkiye'de kayıt dışı istihdam ile işsizlik arasında pozitif, ekonomik büyüme ve enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Koca, Eğilmez ve Güler (2021) kayıt dışı istihdama sebebiyet veren faktörleri ÇKKV, DEMATEL ve AAS yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Bursa, Bilecik, Eskişehir illerinde 2009-2019 yıllarında kayıt dışı çalışma oranları kullanılarak değerlendirme yapılmıştır. Önem sırasıyla ekonomik, sosyal, idari ve mali nedenlerin kayıt dışı istihdamı etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

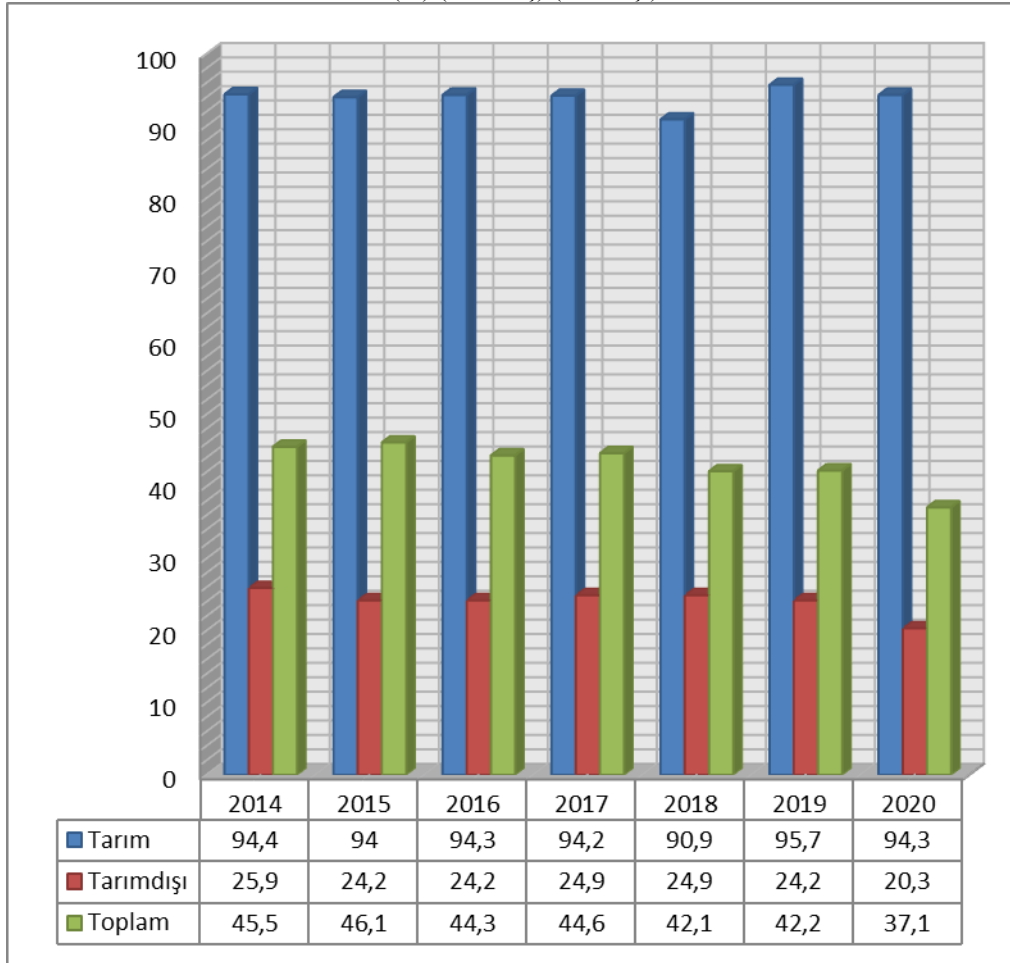
Öçal ve Şenel (2021) TÜİK 2017 HİAMVS kullanılarak Türkiye bölgelerini analiz edilerek, kayıt dışı istihdamın dağılımına bakılmıştır. Analiz sonucunda en fazla Marmara bölgesinde en az ise iç anadolu bölgesinde kayıt dışı istihdam oranına rastlanmıştır. Sektörel dağılıma bakıldığında en çok tarım, en az inşaat sektöründe kayıt dışı çalışma söz konusu olduğu anlaşılmıştır.

4.1. Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam ile İlgili Sayısal Veriler

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), İşgücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü İstatistiklerinden elde edilmiş olan “Esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu” verisi kullanılarak tablolar oluşturulmuştur.

İlk olarak SGK’nın resmi sayfasından alınan Türkiye’de Yıllara Göre Kayıt Dışı İstihdam Oranları hakkında tablo verilmiştir. Daha sonraki tablolar ise Esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu” verisi kullanılarak yazar tarafından yapılmıştır.

Şekil 1: Türkiye’de 2014-2020 Yılları Arasında Kadınların Kayıtdışı Çalışma Oranları (%) (15+ Yaş) (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü İstatistikleri,

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2020-37484>, “Esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu” verisinden yazar tarafından üretilmiştir (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021).

Yukarıdaki şekle bakıldığında 2014 ila 2020 arasındaki tarım sektörü, tarım dışı sektör ve toplam olarak kayıt dışı istihdam ile ilgili oranların var olduğu görülmektedir. İlk olarak tarım sektörüne bakıldığında (mavi renkle gösterilmiştir) en yüksek oranların burada olduğu göze çarpmaktadır. Tarım sektörü Türkiye için önem arz etmekte birlikte kayıt dışı istihdamı da içinde en çok barındıran sektördür. Bu durumun sebebi olarak ise mevsimlik işçilik, iş süresinin devamlılık açısından kısa olması gibi nedenler gösterilmiştir (Yıldırım, 2019: 39). Tarım sektöründe 2014 yılından 2018 yılına düzenli düşüş yaşayan kayıt dışı istihdam oranı 2019 yılında en yüksek seviyesine çıkmış, 2020 yılında ise %1,4 puanlık bir düşüş yaşamıştır. En yüksek oranının 2019 yılında %95,7 olduğu görülüp, bir önceki yıla

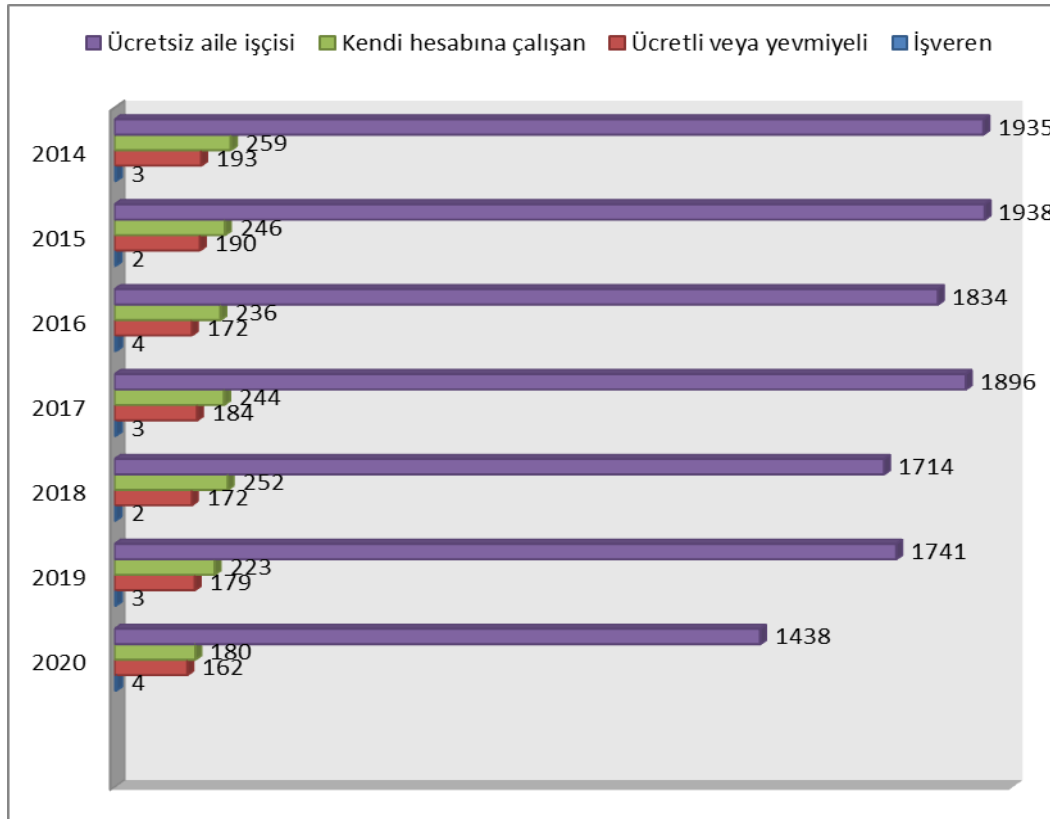
göre artış yaşandığı, bir sonraki yıla göre ise düşüş yaşandığı anlaşılmıştır. Tarım sektöründe en düşük oranın 2018 yılında %90,9 olduğu görülmektedir.

İkinci olarak tarım dışı sektör, genel itibariyle esnaf, çiçekçiler, evden çalışanlar, bakıcı, özel hemşire, seyyar satıcılar, manav, otomobil ve emlak işlerinde çalışanların oluşturduğu bir sektördür (Kalaycı ve Kalan, 2017: 22). Tablo 1'e bakıldığında en düşük oranların burada yer aldığını görmek mümkündür. 2014 ila 2020 yılları arasında hiçbir artış yaşanmadan sürekli düşüşün yaşandığı tarım dışı sektörde en yüksek oranın 2014 yılında %25,9 olduğu anlaşılmıştır. Yine tarım dışı sektör hakkında en düşük orana bakıldığında ise 2020 yılında %20,3 olduğu görülmektedir.

Yıllar itibariyle genel toplama bakıldığında en yüksek oranın 2015 yılında %46,1 olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. 2016 yılında %44,3 puanlık bir oran çıkması bir önceki yıla kayıt dışı istihdam oranının toplamında düşüş yaşandığı göstermektedir. Fakat 2017 yılına bakıldığında bu oranın tekrar arttığı %44,6'ya çıktığı görülmüştür. 2018 yılında bir önceki yıla nazaran düşüş yaşayan toplam oran 2019 yılında %0,1 puanlık bir artış göstermektedir. Her ne kadar ufak bir artış gibi gözükse de 2019 yılı tarım sektöründe kayıt dışı istihdamın en yüksek oran olarak karşılaşılan yıldır.

COVID-19 pandemisi süreci (2020 Mart ayı itibariyle) kadınlarda kayıt dışı istihdam durumu bir önceki yıla karşılaştırıldığında 2019 yılında tarım sektöründe %95,7, tarım dışı sektörde %24,2 ve toplam olarak %42,2 iken 2020 yılında bu oranlarda düşüş yaşanmıştır. 2020 yılı verilerinde kadınların kayıt dışılık oranları ise tarım sektöründe %1,4 puanlık düşerek %94,3 olmuş, tarım dışı sektörde %20,3'e gerilemiş ve toplam olarak %5,1 puanlık düşüşle kayıt dışı istihdam oranı %37,1 olmuştur.

Şekil 2: Tarım Sektöründe Kayıt Dışı Çalışan Kadınların Yıllara Göre İşteki Durumları (%) (15+ Yaş) (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü İstatistikleri,

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2020-37484>, "Esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu" verisinden yazar tarafından üretilmiştir (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021).

Şekil 2'ye bakıldığında Tarım Sektöründe Kayıt Dışı Çalışan Kadınların Yıllara Göre İşteki Durumları hakkında bilgi almak mümkündür. Tablo içeriğinde mor rengin ücretsiz aile işçisi olarak

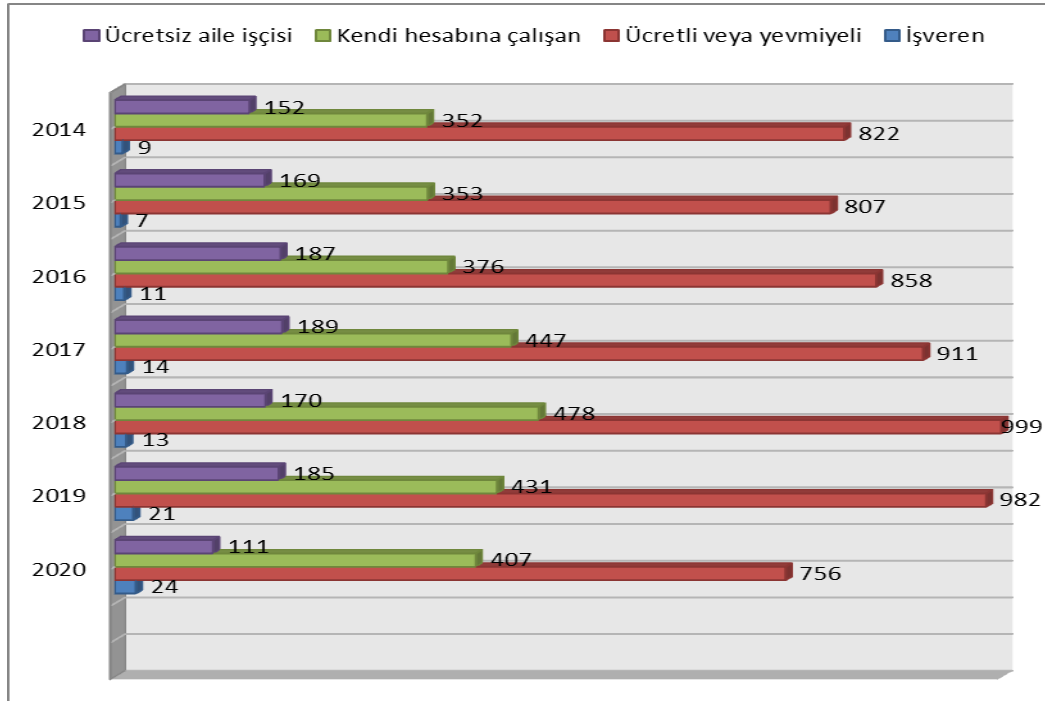
çalışan kadınları, yeşil rengin kendi hesabına çalışan kadınları, kırmızı rengin ücretli veya yevmiyeli olarak çalışan kadınları ve son olarak mavi rengin ise işveren olan kadınları temsil ettiği görülmektedir. Ücretsiz aile işçisi olarak çalışanlara bakıldığında 2014 yılında 1 milyon 935 bin kadının bu iş şeklinde kayıt dışı çalıştığı anlaşılmaktadır. 2015 yılında bu sayı 1 milyon 938 bin kişiye yükselmiş, 2016 yılında 1 milyon 834 bin kişiye düşmüştür. Fakat 2017 yılında tekrar bir artış yaşanmış ücretsiz aile işçisi olarak kayıt dışı çalışan kadın sayısı 1 milyon 896 bin kişi olmuştur. Bu sayı 2018 yılında 1 milyon 714 bin kişiye düşmüş, 2019 yılında ise 1 milyon 741 bin kişiye çıkmıştır. TÜİK'te bulunan son veri yılı, 2020 yılında ise ücretsiz aile işçisi olarak kayıt dışı çalışan kadın sayısı 1 milyon 431 bin kişiye düşmüştür.

Yeşil renk ile temsil edilen kendi hesabına çalışanlara bakıldığında, en yüksek sayının 2014 yılında 259 bin kişi olduğu görülmektedir. Bu sayı 2016 yılına kadar düşüş yaşamakla birlikte 2017 yılında 244 bin kişi olmuş, 2018 yılında daha da artarak 252 bin kişi olmuştur. 2018 yılından itibaren tekrar düşüş yaşanmaya başlayan bu iş durumu, 2019 yılında 223 bin kişi 2020 yılında ise 180 bin kişiye kadar düşmüştür.

Kırmızı renk ile ücretli ve yevmiyeli kadınların temsil edildiği Tablo 2'de, ücretli ve yevmiyeli olarak kayıt dışı çalışan kadınların en yüksek sayısı 2014 yılında 193 bin kişi iken, en az sayısı 2020 yılında 162 bin kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. 2014 ile 2016 yılında düşüş yaşamak ile birlikte 2017 yılında sayı 184 bin kişiye çıkmış, 2018 yılında tekrar bir düşüş yaşanarak 172 bin olmuştur. 2019 yılına bakıldığında bir önceki yıla oranla bir artış yaşanmış ve sayı 179 bine çıkmıştır.

Tablo 2 ile alakalı son olarak mavi rengin temsiliyetinde bulunan işveren olarak kayıt dışı çalışan sayısı tablo da en düşük sayılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Nitekim 2014, 2017, 2019 yıllarında işveren olarak kayıt dışı çalışan kadın sayısı 3 bin kişidir. 2015 ve 2018 yılında bu sayı 2 bin olarak karşımıza çıkmakla birlikte, 2016 ve 2020 yıllarında ise 4 bin kişidir. Düzenli olarak bir düşüş bir artış yaşanmıştır. 2019 yılında 3 bin kişi iken 2020 yılına gelindiğinde işveren olarak kayıt dışı çalışan kadın sayısının bin kişi artıp, 4 bin kişi olduğu da görülmektedir.

Şekil 3: Türkiye'de Tarım Dışı Sektörde Kayıt Dışı Çalışan Kadınların Yıllara Göre İşteki Durumları (%) (15+ Yaş) (Bin Kişi)

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2020-37484>, "Esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu" verisinden yazar tarafından üretilmiştir (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021).

Şekil içeriğinde mor rengin ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınları, yeşil rengin kendi hesabına çalışan kadınları, kırmızı rengin ücretli veya yevmiyeli olarak çalışan kadınları ve son olarak mavi rengin ise işveren olan kadınları temsil ettiği görülmektedir.

Şekilde en yüksek sayıların olduğu kesim kırmızı renk ile temsil edilen tarım dışı sektörde ücretli veya yevmiyeli olarak kayıt dışı çalışan kadınlardan oluşmaktadır. Burada en yüksek sayının 2018 yılında 999 bin kişi olduğu görülmektedir. Bu yıldan öncesine bakıldığında 2014 yılında 822 bin kişi, 2015 yılında bir düşüş yaşanarak 807 bin kişi çıkmıştır. 2016 yılında ise artış yaşanarak 858 bin kadına yükselmiştir. 2017 yılında da yine bir artış yaşanmış 911 bin kadın tarım dışı sektörde ücretli ve yevmiyeli olarak kayıt dışı çalışan olarak yerini almıştır. 2019 ve 2020 yılına bakıldığında düzenli bir düşüş yaşandığı görülmüştür. En düşük sayının 2020 yılında 756 bin kişi olduğu görülmektedir.

Kırmızı renkten sonra en yüksek sayıların yeşil renk ile temsil edilen tarım dışı sektörde kendi hesabına çalışan kadınlardadır. Burada da en yüksek sayı 2018 yılında 478 bin kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. En düşük sayı ise 2014 yılında 352 bin kişidir 2014 yılından başlayarak 2018 yılına kadar bir artış olduğu gözlemlenmektedir. 2019 yılında ise bir önceki seneye göre düşüş yaşanarak 431 bin kadının kendi hesabına çalışan kadın olarak kayıt dışı istihdam da var olduğu anlaşılmıştır. 2020 yılında ise bu sayı biraz daha düşerek 407 bin kişi olmuştur.

Mor rengin temsilinde olan tarım dışı sektörde ücretsiz aile işçisi olarak kayıt dışı çalışan kadınların sayısına bakıldığında 2014 yılında 152 bin kişi, 2015 yılında artarak 169 bin kişiye ulaşmış, 2016 yılında bu sayı 187 bin kişi olmuştur. 2017 yılında en yüksek sayı ile karşı karşıya kalınmaktadır. 2017 yılında ücretsiz aile işçisi olarak tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışan kadın sayısı 189 bin kişidir. 2018 yılında 170 bine kişiye düşmüş olsa da 2019 yılında 185 bin kişiye yükselmiştir. Son olarak 2020 yılı verisine ise 111 bin kişiye düşmüş ve bu sayı ücretsiz aile işçisi olarak tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışan kadınların en düşük sayısıdır.

Son olarak mavi renk ile temsil edilen tarım dışı sektörde işveren olarak kayıt dışı olarak çalışan kadınların sayısına bakıldığında ise, 2014 yılında en düşük sayıda olan 9 bin işveren kadın kayıt dışı çalışırken bu sayı 2020 yılında 24 bin kadına yükselmiştir. Bu durumun sebebine ulaşamamakla birlikte diğer yıllara bakıldığında 2015'te 7 bin kişi, 2016 yılında 11 bin kişiye çıkmış, 2017 yılında 14 bin kişiye artmış, 2018 yılında 13 bin kişiye düşmüş, 2019 yılında ise 21 bin kişiye çıkmıştır. En yüksek artışın 2018 yılından 2019 yılına geçişte olduğu görülmektedir.

Tablo 1: COVID-19 Pandemisi İlan Edilmesi Öncesinde Sonrasında Durum (15+ Yaş) (Bin Kişi)

2019	Ücretli Veya Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına Çalışan	Ücretsiz Aile İşçisi
Mart	1101	22	727	1792
Nisan	1109	25	727	1886
Mayıs	1124	18	682	1983
Haziran	1168	16	689	2073
Temmuz	1191	21	661	2162
Ağustos	1242	23	631	2147
Eylül	1259	28	605	2105
Ekim	1227	27	614	1953
Kasım	1160	29	620	1843
Aralık	1086	30	614	1641
Yıllık	1161	23	654	1926

Tablo 1 (devamı): COVID-19 Pandemisi İlan Edilmesi Öncesinde Sonrasında Durum (15+ Yaş) (Bin Kişi)

2020	Ücretli veya Yevmiyeli	İşveren	Kendi Hesabına Çalışan	Ücretsiz Aile İşçisi
Mart	841	23	619	1383
Nisan	755	23	582	1460
Mayıs	811	27	576	1573
Haziran	896	29	593	1701
Temmuz	1010	32	587	1578
Ağustos	1014	36	560	1815
Eylül	996	36	562	1746
Ekim	956	32	564	1604
Kasım	909	22	578	1426
Aralık	-	-	-	-
Yıllık	918	28	587	1549

Kaynak: TÜİK, İş gücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2020-37484>, “Esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu” verisinden yazar tarafından üretilmiştir (Erişim Tarihi: 25 Nisan 2021).

Tablo 1’de 2020 yılının Ocak, Şubat ayları Türkiye’de COVID-19 vakası görülmediği için 2019 yılının bu aylarındaki verilerde çıkarılmıştır. Ayrıca TÜİK verisinde 2020 yılının Aralık ayı ile ilgili herhangi bir bilgi yer almadığından bu kısım boş bırakılmıştır. 2019 yılı Mart ayında Ücretli Veya Yevmiyeli olarak kayıt dışı çalışan kadın sayısına baktığımızda 1 milyon 101 bin kişi olduğu görülmektedir. Aynı ayın bir sonraki yılda ki karşılığına bakıldığında ise 841 bin kişiye düştüğü gözükmektedir. 2019 yılında 1 milyondan aşağı düşmeyen rakamlar 2020 yılında 755 bin kişilere kadar düşmüştür. Bu da ücretli veya yevmiyeli olarak kayıt dışı istihdam da çalışan kadınların COVID-19 pandemisiyle azaldığını göstermektedir.

Tablo 1’e bakıldığında 2019-2020 karşılaştırmasında işveren olarak kayıt dışı çalışan kadınların 2020 yılında arttığı görülmektedir. Bu şu anlama gelmektedir; işveren olarak kayıt dışı çalışan kadınlar COVID-19 pandemisinde kayıt dışı istihdamda artmıştır. Örneğin 2019 yılının Ağustos ve Eylül aylarında kayıt dışı istihdamda işveren olarak çalışan kadın sayısı sırasıyla 23 bin kişi ve 28 bin kişi iken aynı aylarda 2020 yılına bakıldığında bu sayılar 36 bin kişiye yükselmiştir.

Kendi hesabına çalışan olarak kayıt dışı istihdamda var olan kadınlar için ise en yüksek sayının (727 bin kişi) 2019 yılı Mart ayında olduğu, 2020 yılına 627 bin kişi olarak başlanmış Ağustos ayına kadar düşüşler yaşanmıştır. En düşük sayı 560 bin kişi olarak kayıtlara geçmiş olmakla birlikte, Ağustos ayından sonra sayı tekrardan yükselmeye başlamıştır.

Hem 2019 hem de 2020 yılına ait verilere bakıldığında en yüksek sayıların ücretsiz aile işçisi olarak kayıt dışı çalışan kadınlarda olduğu görülmektedir. 2019 yılının Temmuz ayında 2 milyon 162 bin kişiye ulaşan bu rakam 2020 yılının şubat ayında 1 milyon 367 bin kişiye kadar düşmüş olsa da bu tarihten sonra artmaya devam etmiştir. Her ne kadar 2 milyonu aşmamış olsa da 2020 yılının Ağustos ayında 1 milyon 815 bine kadar yükselmiştir. Nitekim Tablo 4’te var olan veriler incelendiğinde COVID-19 pandemisinde kadınlarda kayıt dışı istihdam durumunda bir önceki yıl ile (2019) karşılaştırıldığında azalma olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere kayıt dışı istihdam da çalışan kadın sayısının COVID-19 pandemisinde azaldığı görülmüştür. Bu sayının azalmasına neden olan faktörler şu şekilde sıralanabilir;

- Devletin istihdam tedbirleri kapsamında işçilere yaptığı yardımlar, işverene verdiği destekler, kredi destekleri gibi önemli maddi yardımlardan kayıt dışı istihdam da bulunanların yararlanamaması,
- Pandemi nedeniyle ücretsiz izinlerin olması, işsizlik fonundan ödemeler yapılması fakat kayıt dışı çalışanların bu ödeneklerden de yararlanamaması,
- Evden çalışma gibi esnek çalışma stillerinin yaygınlaşmış olması,

- Ev içi sorumlulukların artması,
- Cinsiyetçi yaklaşımlardan kaynaklı eş ve çocuk bakımında yalnız kalmaları,
- Çalışma hayatında ikinci planda görülmeleri sebebiyle pandemide işverence çalıştırılmak istenmemeleri.

Bahsi geçen devlet yardımları ise şu şekilde sıralanabilir (Balcı ve Çetin, 2019: 48-50);

- Ekonomik istikrar kalkını paketi kapsamında 260 milyar TL destek verildi. Bu paket içerisinde Çek Ödeme Destek Paketi, OPEX Kredi Destek Paketi, İş'e Devam Destek Paketi uygulanmıştır.

- KGF kefaleti limiti artırıldı. KOSGEB KOBİ'lerin ödemelerini öteleme yardımı yapılmış, KOBİ Teknoloji Destek Programı, KOBİ AR-GE Başlangıç Destek Programı hayata geçirilmiştir.

- 2020 Nefes Kredisi uygulamaya konmuştur.

- 7244 sayılı kanun kapsamında işçi çıkarma yasağı getirilmiş, ücretsiz izinde işsizlik sigortası fonundan ödeme yapılması kararlaştırılmıştır.

- İstihdam daralmasına karşın kısa çalışma ödeneği uygulaması hayata geçirilmiş ve ilerleyen zamanda yararlanma şartları yumuşatılmıştır.

SONUÇ

Kayıt dışı ekonomi kavramı gerçekte bir ekonomik faaliyet var olsa da, bu faaliyet resmi olarak herhangi bir kayıt yoktur anlamına gelmektedir. Kayıt dışı istihdam kavramı ise resmiyete uyulmaksızın çalışma hayatında var olmak şeklinde anlatılabilmektedir. 1970'li yıllarda literatüre girmiş olmakla birlikte, 1980'li yıllardan itibaren hem Dünya'da hem de Türkiye'de ekonomi için sorunlar teşkil etmiştir. 2019 yılının son ayında Çin'de ortaya çıkan, Türkiye'de 11 Mart 2020 tarihinde ilk vakanın görüldüğü ve aynı tarihte pandemi ilan edilmesi ile akıllara kazınan COVID-19 hastalığı özellikle kadınları daha fazla etkilemiştir.

Kayıt dışı istihdam 3 tür olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışanların sosyal güvenlik sistemine bildirimini hiç yapılmaması, en yaygın türdür. Söz konusu bu durumda çalışana dair hiçbir resmi kayıt yoktur. Çalışanların hizmet sürelerinin eksik bildirilmesi, işveren SGK'ya çalışan ile ilgili her ne kadar bildirim yapmış olsa da ödediği primi gün sayısından daha az yani eksik göstermektedir. Çalışanların sigorta primine esas kazançlarının eksik bildirilmesi, kayıt dışı istihdamın bu çeşidinde işveren çalışanlara ödediği gerçek ücreti gizleyerek eksik bildirim yapmaktadır.

Kayıt dışı istihdamı ortaya çıkaran nedenler 3 ana başlıkta toplanmaktadır. Ekonomik nedenler: prim ve vergi oranlarının yüksekliği, küçük işletmelerin rekabet gücünün olmayışı, kıdem tazminatı uygulaması, işsizlik olarak sayılmaktadır. Sosyal nedenler: nüfus artışı, dengesiz kentleşme ve göç, eğitim durumu ve sosyal güvenlik bilincinin olmaması olarak karşımıza çıkmaktadır. Kamu hukukundan ve idareden kaynaklanan nedenler: bürokrasinin fazlalığı, af yasaları, denetim ve ceza sisteminden kaynaklanan sorunlar, sosyal güvenlik hukukundan kaynaklanan sorunlar olarak alt gruplara ayrılmaktadır.

Çalışmada TÜİK, İşgücü İstatistikleri ve Hanehalkı İşgücü İstatistikleri, "Esas işlerinden dolayı herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna kayıtlı olmayanların yıllar ve cinsiyete göre işgücü durumu" verisinden yazar tarafından üretilmiş olan tablolar incelenmiştir. Bu tablolara göre; Tarım sektöründe kayıt dışı çalışan kadın sayısında en düşük oranın 2018 yılında %90,9 olduğu görülmektedir. 2020 yılında ise %1,4 puanlık bir düşüş yaşamıştır. Ücretsiz aile işçisi olarak kayıt dışı çalışan kadınlar 2015 yılında en yüksek 1 milyon 938 bin kişiye yükselmiş, 2020 yılında gelindiğinde ise 1 milyon 431 bin kişiye düşmüştür. Kendi hesabına çalışanlara bakıldığında, en yüksek sayının 2014 yılında 259 bin kişi olduğu görülmektedir. 2020 yılında ise bu sayı 180 bin kişiye kadar düşmüştür. Ücretli ve yevmiyeli olarak kayıt dışı çalışan kadınların en yüksek sayısı 2014 yılında 193 bin kişi iken, en az sayısı 2020 yılında 162 bin kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. İşveren olarak kayıt dışı çalışan sayısına bakıldığında ise en düşük 2 bin kişi olsa da, 2020 yılına gelindiğinde 4 bin kişi olduğu görülmektedir.

Tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışan kadınların sayısında en yüksek oranın 2014 yılında %25,9 olduğu anlaşılmıştır. Yine tarım dışı sektör hakkında en düşük orana bakıldığında ise 2020 yılında %20,3 olduğu görülmektedir. Tarım dışı sektörde ücretli veya yevmiyeli olarak kayıt dışı çalışan kadınların en yüksek sayının 2018 yılında 999 bin kişi olduğu görülmektedir. En düşük sayının ise 2020 yılında 756 bin kişi olduğu görülmektedir. Tarım dışı sektörde kendi hesabına çalışan kadınlarda en yüksek sayı 2018 yılında 478 bin kişi olarak karşımıza çıkmaktadır. 2020 yılında ise bu sayı 407 bin kişi olmuştur. Tarım dışı sektörde ücretsiz aile işçisi olarak kayıt dışı çalışan kadınların sayısına bakıldığında 2017 yılında 189

bin kişidir. 2020 yılı verisinde ise 111 bin kişiye düşmüş ve bu sayı ücretsiz aile işçisi olarak tarım dışı sektörde kayıt dışı çalışan kadınların en düşük sayısıdır. Tarım dışı sektörde işveren olarak kayıt dışı olarak çalışan kadınların sayısına bakıldığında ise, 2014 yılında en düşük sayıda olan 9 bin işveren kadın kayıt dışı çalışırken bu sayı 2020 yılında 24 bin kadına yükselmiştir.

2019 yılında tarım sektöründe %95,7, tarım dışı sektörde %24,2 ve toplam olarak %42,2 iken 2020 yılında bu oranlarda düşüş yaşanmıştır. 2020 yılı verilerinde kadınların kayıt dışılık oranları ise tarım sektöründe %1,4 puanlık düşerek %94,3 olmuş, tarım dışı sektörde %20,3'e gerilemiş ve toplam olarak %5.1 puanlık düşüşle kayıt dışı istihdam oranı %37,1 olmuştur. İşteki duruma göre bakıldığında ise 2019 yılı Mart ayında 1 milyon 101 bin kadın ücretli veya yevmiyeli, 22 bin kadın işveren, 727 bin kadın kendi hesabına çalışan ve 1 milyon 792 bin kadın ücretsiz aile işçisi olarak kayıt dışı istihdamda çalışmaktaydı. 2020 yılı Kasım ayında bu sayılar şu şekildedir: 909 bin kadın ücretli veya yevmiyeli, 22 bin kadın işveren, 578 bin kadın kendi hesabına çalışan ve 1 milyon 426 bin kadın ücretsiz aile işçisi olarak kayıt dışı istihdamda yer almıştır. Tüm bu veriler ışığında COVID-19 pandemisini kapsayan sürece bakıldığında, yani 2020 yılı Mart ayından son verinin ulaşılabildiği 2020 Kasım ayına kadar ki süreçte kadınlarda kayıt dışı istihdam durumunda azalma olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu azalmanın altında yatan en önemli neden ise kayıt dışı çalışanların hiçbir yasal haklarının olmamasıdır. COVID-19 pandemisinde yaşanan bu azalışa yardım eden nedenler ise devlet tarafından uygulamaya konulan destek paketleri, kredi programları, ödenekler, SGK prim ödemelerinde yardım, vergi düzenlemeleri olarak sayılabilmektedir.

Yapılacak olan diğer çalışmalar için kayıt dışı istihdam da çalışan kadınlarla anket çalışması veya görüşme usulü ile iletişimde bulunulduğu takdirde literatüre daha da katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Özellikle pandemi dönemi ve pandemi öncesinin karşılaştırıldığı soruların sorulması, pandemi dönemindeki azalış nedenlerinin kaynağından öğrenilmesi, bu nedenlerin daha iyi kavranmasını, anlamlandırılmasını sağlanacağı için önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Çalışma Genel Müdürlüğü (2021). *Çalışma Genel Müdürlüğü E- Bülteni*. Ankara: Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. https://www.csgb.gov.tr/media/67169/subat_bulten.pdf adresinden 25.04.2021 tarihinde erişildi.
- Akyıldız, Ş. (2020). Covid-19 İşgücü Piyasasını Nasıl Etkiledi? *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 0(29), 1-12.
- Algan, N. (2004). Türkiye Kayıt Dışı Sektör: Boyutları, Etkileri, ve Kayıt dışı Sektörü Küçültme Konusunda Öneriler. *İşveren Dergisi*, 42(11), 28-30.
- Alper, Y. (2009). Kayıt Dışı İstihdam ve Sosyal Güvenlik Reformunun Başarısı. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 0(2), 21-32.
- Aydemir, Ş. (1994). *Türkiye'de Kayıtdışı Ekonomi*. İstanbul: Acar Yayınevi.
- Azıklı, S. B. (2009). Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdam ve Ekonomik Boyutu, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Birol Mercan), Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Balcı, Y. ve Çetin, G. (2019). Covid-19 Pandemi Sürecinin Türkiye'de İstihdama Etkileri ve Kamu Açısından Alınması Gereken Tedbirler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37(Özel Ek-Covid-19 Sosyal Bilimler Özel Sayısı), 40-58.
- Başol, O. ve Yalçın, E. C. (2020). İstanbul'da Kayıt Dışı İstihdamın Sosyo-Demografik Belirleyicileri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(4), 173-190.
- Beken, N. (2020). Covid-19 Pandemi Sürecinde Kadın İstihdamı: Türkiye Örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 0(Ek Sayı), 47-74.
- Çelik, R., Keskin, A. ve Keskin, A. (2021). Türkiye'de Ekonomik Büyüme, İşsizlik ve Enflasyonun Kayıt Dışı İstihdam Üzerindeki Etkisi: ARDL Sınır Testi Yaklaşımı. *Journal of Social Policy Conferences*, 0(80), 451-474.
- Daştan, H. ve Mola, H. (2020). Türkiye'de Kayıt Dışı İstihdama Etki Eden Mikro Faktörlerin Analizi: Bölgelerarası Bir Karşılaştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3), 789-808.
- Demirtaş, S. ve Erol, H. (2020). Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerde (KOBİ) Kayıt Dışı İstihdam Sorunu: Aydın İli Örneği. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 10(2), 431-454.
- Dülger, A. (2019). Sosyal Güvenlik Hukukunda Uygulanan İdari Para Cezalarının Gelişimi ve Kayıtdışı İstihdam Üzerindeki Etkilerinin Analizi: Kayıtdışı İstihdamı Önlemeye Yönelik Öneriler,

- (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Burhan Bahçe), Kütahya: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erikli, S. (2018). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam İçerisinde Kadınlar: Kayıt Dışı İstihdam İle Kadın (Çalışan) Yoksulluğu Arasındaki İlişkinin Değerlendirilmesi. *Ulusal Çalıştay Bildirisi*. 1-26. http://www.isdunyasikayitsizkalmiyor.com/wpcontent/uploads/2021/04Ars_Gor_Suheyla_Erikli_Ulusal_Calistay_Bildirisi.pdf adresinden 21.04.2021 tarihinde erişildi.
- Evid-Sen (Ev İşçileri Dayanışma Vakfı) (2020). *Covid-19 Raporu Peki Ya En Alttakiler?.* İstanbul: Evid-Sen.
- Fidan, H. ve Genç, S. (2013). Kayıt Dışı İstihdam ve Kayıt Dışı İstihdama Etki Eden Mikro Faktörlerin Analizi: Türkiye Özel Sektör Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 137-150.
- İlgin, Y. (1999). Kayıtdışı Ekonomi ve Türkiye'deki Boyutları, (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi), Ankara. Devlet Planlama Teşkilatı.
- İzci, Ş. (2014). Türkiye’de Sosyal Güvenlik Reformu Çerçevesinde Kayıt Dışı İstihdam, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Özey Özpençe), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalaycı, C. ve Kalan, E. (2017). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele Politikalarının Analizi *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*. 1(1), 17-34.
- Kamaloğlu Çoruhlu, N. (2014). Kayıtdışı İstihdam ve Türkiye’de Uygulanan Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Pelin Varol İyidoğan). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kara, E. (2020). COVID-19 Pandemisi ve Türkiye’de Kayıt Dışı Çalışanlar. *Turkish Studies*, 15(6), 603-619.
- Karaarslan, E. (2010). *Kayıtdışı İstihdam ve Neden Olduğu Mali Kayıpların Bütçe Üzerindeki Etkileri*. Ankara: Mali Hizmetler Derneği Yayınları.
- Kavas, B. N ve Develi, A. (2020). Çalışma Yaşamındaki Sorunlar Bağlamında Covid-19 Pandemisinin Kadın Sağlık Çalışanları Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 84-112.
- Koca, G.; Eğilmez, Ö. ve Güler, S. (2021). Kayıt Dışı İstihdama Neden Olan Faktörlerin DEMATEL Tabanlı Analitik Ağ Süreci Yönetimi İle Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi Dergisi*, 29(48), 249-270.
- Mahiroğulları, A. (2017). Türkiye’de Kayıtdışı İstihdam ve Önlemeye Yönelik Stratejiler. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 547-565.
- Öçal, M. ve Şenel, D. (2021). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdamın Bölgesel Analizi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 0(2), 1201-1232.
- Oktar, K. (2004). Kayıt Dışı İstihdam ve Sosyal Güvenlik. *Türkiye Borsalar Birliği Dergisi*, 0(53), 266-270.
- Özcan, Z. (2011). Türkiye’de Kayıt Dışı İstihdam. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Prof. Dr. Orhan Sezgin), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Özsoylu, A. F. (1994). Kayıtdışı Ekonomiden Kim Kazanıyor, Kim Kaybediyor?. *Ekonomik Forum Dergisi*, TOBB 0(2), 14-17.
- Öztürk, S. ve Başar, D. (2018). Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Yönelik Tercihleri: Kayıt Dışı Sektör Özelinde Bir Analiz. *SGD-Sosyal Güvenlik Dergisi*, 8(2), 41-58.
- Şenel, D. ve Kumaş, H. (2019). Kendi Hesabına Çalışanların Kayıt Dışı İstihdama Bakış Açısı. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 9(2), 361-388.
- SGK. Kayıt Dışı İstihdam Kavramı. http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/calisan/kayitdisi_istihdam/kayitdisi_istihdam_oranlari/kayitdisi_istihdam_orani adresinden 25.04. 2021 tarihinde erişildi.
- TOBB, (1994). *Sosyal Güvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu, (2. Baskı)*. Ankara: TOBB Yayınları.
- TÜİK, (2021). İşgücü İstatistikleri Haber Bülteni. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İsgucu-Istatistikleri-Kasim-2020-37480> adresinden 25.04.2021 tarihinde erişildi.
- Uçar, C.; Cengiz, D.D.; Doğan Kaya, E.; Coşkun Caymaz, F. ve Tarlan K. V. (2020). *Öznenin Sesi: Pandemi Döneminde Göçmen Kadın Emeği*. Gaziantep: Kırkayak Kültür Yayınları.
- Ülgen, S. ve Öztürk, U. (2007). *Kayıtdışı Ekonomi, Türkiye Serüveni*. İstanbul: Deloitte CEO Serisi.
- Yaraşır, S. (2013). Vergi Afları ve Türkiye’deki Vergi Aflarının Değerlendirilmesi. *Vergi Dünyası Dergisi*, 0(379), 175-187.
- Yıldırım, O. (2019). Türkiye’de Kayıtdışı İstihdamın Belirleyicileri: Teori ve Uygulama. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), (Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sinem Eyüboğlu), Trabzon: Avrasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.